

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: GENESIS AND MODERN CHALLENGES

Існування будь-якої соціально-економічної системи визначається рівнем її безпеки. Простежено генезис сприйняття економічної безпеки та економічної безпеки держави. З'ясовано, що проблематика економічна безпека упродовж тривалого часу, тобто з часів Античної Греції та Стародавнього Риму, перебувала на другому плані. Сьогоднішні реалії відмінні, адже цивілізоване досягнення інтересів передбачає застосування саме економічних важелів впливу на відміну від військових дій, які завдають втрат обом сторонам. Рівень економічної безпеки держави має визначальний вплив на забезпечення національної безпеки та кожної з її складових. Спроможність України протистояти військовій агресії безпосередньо залежна від поступу в сфері економічної безпеки держави, зокрема в реалізації захисних заходів стосовно внутрішніх й зовнішніх загроз та максимально ефективного використання кожної нової можливості. Узагальнено й критично розглянуто основні підходи у трактуванні поняття «економічна безпека держави», що сприяло обґрунтуванню авторської позиції.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, економічна безпека держави, загроза, війна.

The existence of any socio-economic system is determined by the level of its security. The genesis of the perception of economic security and economic security of the state is traced. It was found out that the issue of economic security has been on the back burner for a long time, i.e. since the times of Ancient Greece and Ancient Rome. Today's realities are different, because the civilized pursuit of interests involves the use of economic levers of influence, in contrast to military actions, which cause losses to both sides. The level of economic security of the state has a decisive influence on the provision of national security and each of its components. Ukraine's ability to resist military aggression directly depends on progress in the field of economic security of the state, in particular, in the implementation of protective measures against internal and external threats and the maximum effective use of every new opportunity. The main approaches in the interpretation of the concept of "economic security of the state" are summarized and critically reviewed, which contributed to the substantiation of the author's position. The purpose of the study is to clarify the content of the concept of "economic security of the state" based on the consideration of the historical stages of formation and critical analysis of the currently dominant approaches. In order to form the theoretical foundations of ensuring the economic security of the state, the following methods were applied: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the terms "security", "economic security", "economic security of the state"; synthesis and analysis – to outline today's current challenges regarding Ukraine's economic security; morphological analysis – to highlight key aspects and formulate the author's understanding of the concept of "economic security of the state"; graphic – for visual representation of theoretical and methodical material; abstract-logical – for theoretical generalizations and research conclusions. The main approaches in the interpretation of the concept of "economic security of the state" are summarized and critically reviewed, which contributed to the substantiation of the author's position. It is proposed to understand the economic security of the state as an activity related to protection from threats and creating conditions for using new opportunities to maintain the stability of the national economy, meet needs and achieve interests within the security hierarchy.

Key words: security, economic security, economic security of the state, threat, war.

УДК 338.439.6(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.14-34>

Яремчук Р.Є.¹

аспірант кафедри соціально-поведінкових, гуманітарних наук та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ

Yaremchuk Rostyslav

Lviv State University of Internal Affairs

Постановка проблеми. Вища ефективність застосування економічних важелів впливу у порівнянні із військовими діями була доведена Англією у XIX столітті завдяки вмілому застосуванню високих митних бар'єрів в ході досягнення національних інтересів. В поточних умовах економічна безпека держави для України виступає в якості підґрунтя здатності провадити захисні дії задля збереження своєї суверенності. Якщо проблема забезпечення безпеки загалом була і залишається актуальною для кожної людини, то питання економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях перебуває в стані постійної трансформації й необхідності переосмислення через зміну переліку факторів, що мають визначальний характер. Осучаснення розуміння суті поняття «економічна безпека держави» повинно спиратися на цілісне бачення, що потребує простеження генезису та ретельного розгляду широкого спектру думок із конкретизацією актуальних

викликів з можливістю подальшого пошуку варіантів недопущення нових загроз та/або досягненні лідерства у використанні раніше не існуючих можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення безпеки, зокрема економічної безпеки, розглядається в публікаціях таких науковців як О. Білорус [1], М. Герасимов [7], В. Гончарова [2], Б. Губський [3], М. Єрмошенко [4], Д. Лук'яненко [1], Д. Мацеха [5] А. Степаненко [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На рівні окремої особи, підприємства та держави сьогодні присутнє чітке усвідомлення необхідності приділення найбільшої уваги питанням забезпечення безпеки. Попри це умови такого процесу постійно змінюються із суттєвістю впливу все нових факторів. Застосування раніше набутого досвіду стає менш результативним, що актуалізує необхідність осучаснення

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3781-2374>

розуміння базових понять, зокрема «економічної безпеки держави».

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в уточненні змістового наповнення поняття «економічна безпека держави» на підставі розгляду історичних етапів формування та критичного аналізу домінуючих на сьогодні підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі сучасного розуміння поняття «економічна безпека держави» лежать відмінні тенденції в набутті актуальності базових складових, тобто держави та економічної безпеки із наступним їх поєднанням та набуттям вищої пріоритетності у порівнянні із іншими складовими національної безпеки. Доцільно згадати, що початково питання безпеки розглядалося первісними людьми виключно із можливістю задобрити природні сили задля формування відносно сприятливих умов для існування й отримання необхідної їжі. Мало місце уособлення певних захисників у вигляді божеств, якими для слов'ян стали Перун та Радегаст.

Наступний етап відзначився поступовим переглядом умов можливості досягнення необхідного рівня безпеки не лише за рахунок пасивного очікування доброї волі вищих сил, але й особистої активності, в тому числі через об'єднання зусиль із подібними собі в межах спільноти, громади. Позитивні зрушення відбулися завдяки думкам та працям філософів й мислителів Античної Греції та Стародавнього Риму. Державу пропонували розглядати як інституцію, яка спроможна захистити усіх своїх громадян, хоча при цьому вони повинні дотримуватися правил, які обмежували їх волю. Утвердженню держави як гаранта безпеки сприяло поширення християнства, постулати якого пояснювали існуючу нерівність між громадян і закликали бути покірними в дотриманні існуючих законів. Яскравою ілюстрацією тогочасного сприйняття є визначення безпеки, яке містилося у словнику Робера, що датується 1190 роком, згідно якого йдеться про «...спокійний стан духу людини, захищеність від будь-якої небезпеки» [5, с. 153]. Така ілюзія безпеки створювалася завдяки сприйняття усіх змін як належних, коли людина повинна зосередитися на дотриманні існуючих правил без намагання змінити існуючу систему, тобто залишатися частинкою покірного суспільства. Ті ж засади посилювали вплив на усі процеси верхівки, яка отримувала необмежену владу, хоча й зобов'язання стосовно створення прийнятних умов для існування кожного члена громади. Для прикладу, на території сьогодношньої України в період XI-XII ст. обов'язковим було дотримання положень «Руської правди», де, окрім врегулювання можливих міжособистісних конфліктів, в тому числі майнового характеру, містилися позиції щодо організованого захисту від зовнішніх ворогів.

Обґрунтування місця держави в безпековій ієрархії відбулося під впливом напрацювань ряду відомих філософів. Доцільно згадати про Т. Гоббса, який розглядав сутність «суспільного договору», що укладається між трьох сторін, тобто держави, суспільства та кожного індивідуума, а в його основі лежить природний страх перед невизначеністю із обмеженими можливостями особистого протистояння. Б. Спіноза та Ж. Ж. Руссо визначали умови існування й розвитку «громадського суспільства», в межах якого держава виступає гарантом безпеки, але кожен громадянин зобов'язується дотримуватися визначених правил поведінки й співіснування. Г. Гегель, ретельно досліджуючи умови забезпечення безпеки на різних рівнях, дійшов висновку про наявність найбільших можливостей саме у держави завдяки цілісності протікання усіх безпекових процесів. Юридично зобов'язання держави щодо забезпечення безпеки громадян було вперше реалізовано в США в положеннях Декларації про незалежність 1776 року, що в подальшому стало об'єктом запозичення європейськими країнами.

Підсумовуючи можна стверджувати, що роль держави як гаранта безпеки її громадян була обґрунтована в часи Античної Греції й Стародавнього Риму та в подальшому реалізована через обмеженість свободи кожної особистості із організацією й виконанням захисних заходів в більших масштабах. Сьогодні саме рівень держави, знаходячись в середині безпекової ієрархії, є визначальним як щодо регулювання безпекових міжособистісних взаємовідносин, взаємодії бізнесу із суб'єктами зовнішнього середовища, так й стосовно узгодженої міжнародної політики в прагненні досягнути цілі сталого розвитку.

Інший компонент поняття «економічна безпека держави» набув актуальності порівняно недавно. Ознаки актуалізації проблематики забезпечення економічної безпеки можна знайти ще в трактатах Платона. Доказом цього є висловлювання філософа, серед яких привертає увагу цитата, що «...ідеальною вважається держава, де є достаток, а не надлишок. Однак при появі надлишкових потреб суспільство обов'язково стикається з негараздами, включаючи війну, що робить із здорової держави державу, що лихоманить» [6, с. 15]. На думку філософа як дефіцит, так й перевиробництво можна вважати загрозою, але ключовим є те, що йдеться саме про економічний параметр розвитку держави.

В подальшому підґрунтя для визнання провідної ролі економічних інтересів було створено представниками класичної школи, зокрема А. Смітом, який через механізм «невидимої руки» доводив можливість забезпечення безпеки усіх учасників ринку, марксистами, що з'ясовували характер загроз, які виникають в умовах

капіталістичної системи, кейнсіанцями, котрі деталізували умови підтримання безпеки в умовах інфляції й безробіття. Напрацювання науковців були реалізовані на практиці Ф. Рузвельтом, якому належить першість у публічному застосуванні саме терміну «економічна безпека» та причетність до створення Комітету з економічної безпеки у 1934 році. Запроваджені, в межах реалізації програми «Новий курс», заходи були спрямовані на стабілізацію економічної ситуації в США через посилення адміністративного контролю стосовно усіх учасників ринку. Коротко зазначимо, що в широкий обіг поняття «економічна безпека держави» було впроваджено за результатами роботи 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році, що засвідчує з однієї сторони актуальність проблематики з часів Платона, але при цьому реальні кроки стосовно забезпечення почали активно реалізовуватися порівняно недавно. Цей факт вказує на радикальні зміни в структурі національної безпеки, коли відбулося виокремлення її економічної складової із наступним домінуванням через вищу результативність автономного застосування інструментів та забезпечувальний характер стосовно інших компонентів, зокрема воєнної, енергетичної, інформаційної та інших.

Ретельний розгляд напрацювань українських дослідників стосовно суті поняття «економічна безпека держави» вказав на наявність частково відмінних поглядів, що проявляється у виділенні окремих аспектів. Відтак нами будуть розглянуті найбільш відмінні погляди для формування цілісного бачення предметної площини цього поняття. Розпочати доцільно із такої позиції, яка, успадкувавши загалом засади забезпечення безпеки, передбачає зосередження уваги на захисті від негативного впливу загроз. Цей аспект чітко прослідковується у визначенні В. Гончарова, який розуміє економічну безпеку держави як «...стан національної економіки, при якому зберігається стійкість і здатність до несприятливих умови розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз» [2, с. 83]. В контексті поточної розбалансованості національної економіки, позитивно можна оцінити цільову орієнтацію на збереженні стійкості, в тому числі виходячи з високої динамічності й складності прогнозування вагомості впливу широкого переліку загроз. Водночас домінування захисної тактики за високої активності інших країн в нарощуванні темпів економічного поступу, зокрема шляхом цифровізації економіки, ставлять економічну ситуацію в країні залежною, адже йдеться про виживання, а не розвиток. В цьому контексті необхідно зважити й на позицію А. Степаненко й М. Герасимова, які лаконічно визначають суть досліджуваного поняття як «...стан економіки, що забезпечує її зовнішню незалежність і внутрішню стабільність» [7, с. 39]. Певним упущенням є декларування цілей без

тлумачення механізму досягнення. В національній економіці домінує сировинна орієнтація із одночасною деіндустріалізацією, а відтак зовнішня незалежність, зокрема технологічна потребує кардинальних реформ й пріоритетної підтримки високотехнологічного промислового виробництва. Військові дії обтяжують економічну ситуацію в країні, але надходження іноземних інвестицій у виробництво сучасних зразків зброї може відіграти роль локомотиву, адже створюються умови для розроблення й практичного застосування кожної нової моделі із пропонуванням на світовому ринку зразків, що пройшли випробування в реальних умовах війни, а не чергових варіантів прототипів чи технологічно застарілих засобів ураження й захисту.

В межах другого підходу, аналогічно до першого, також акцентується увага на проблематиці захисту національних інтересів від загроз, але відмінність полягає у розширенні цільових орієнтирів. Так, Б. Губський обґрунтовує потребу «... поступального розвитку економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій» [3, с. 46], а О. Білорус зосереджується на усій безпековій вертикалі через наголос на «...здатності до розширеного самовідтворення та спроможності задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, регіону, держави» [1, с. 36]. Інші дослідники проводять схожі уточнення, при цьому загалом підкреслюючи необхідність зосередження уваги не лише на здійсненні комплексу захисних заходів, але й формуючи необхідні за рівнем безпеки умови для розвитку по усій безпековій вертикалі задля отримання синергетичного ефекту.

Третій підхід характеризується баченням економічної безпеки держави як активності стосовно створення умов для реалізації національних інтересів. Одне із найбільш чіткіших визначень такого плану належить М. Єрмошенку, який наголошує на «...спроможності самостійно виробляти і здійснювати власну економічну політику, а також визначати і реалізовувати власні національні інтереси тощо» [4, с. 26]. Посилення глобалізаційних процесів зумовлює вищий рівень залежності ситуації в національній економіці від тих процесів, що мають місце на світових ринках. Самостійність є можливою за умови максимальної уваги до процесу забезпечення економічної безпеки, виходячи не з реагування на діючі загрози, а відслідковуючи й прогнозуючи тенденції трансформації світової економіки для зайняття більш вигідної конкурентної позиції. Як зазначалось вище, війна в Україні спричиняє ряд негативних моментів, але, в контексті забезпечення економічної безпеки держави, потрібно шукати новітні можливості, використання яких дозволить набути нових параметрів економічного розвитку більш швидкими темпами, тим

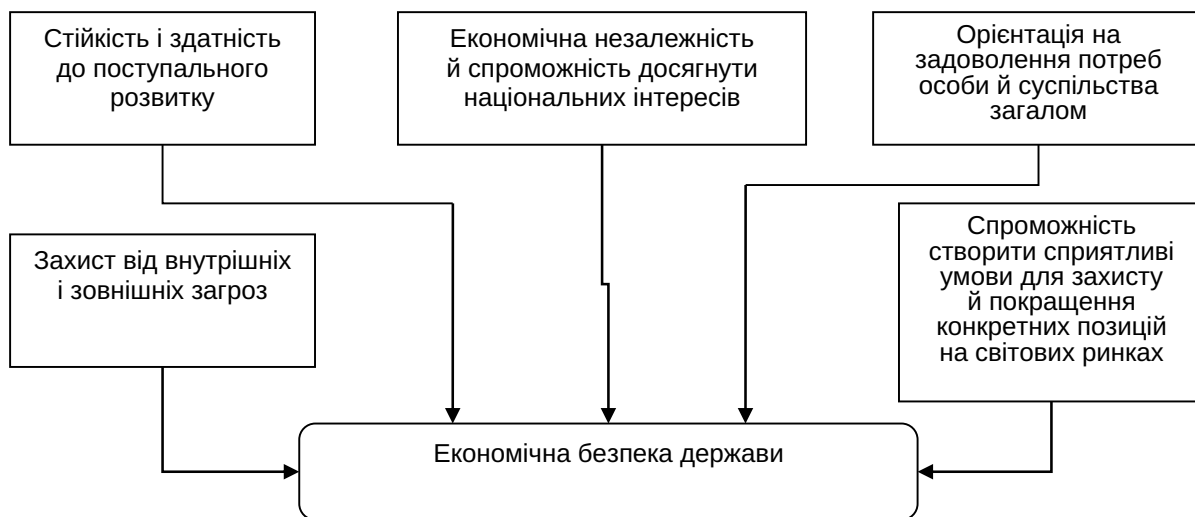

Рис. 1. Аспекти тлумачення поняття «економічна безпека держави»

Джерело: сформовано автором

самим скорочуючи існуюче на сьогодні технологічне відставання від країн-лідерів.

Узагальнюючи нами було визначено ключові аспекти трактування поняття «економічна безпека держави», які сьогодні домінують та відповідають характеру викликів, які стоять перед національною економікою (рис. 1).

Наші міркування стосовно змісту поняття «економічна безпека держави» спираються на зміст усіх визначених аспектів, передбачають узгодження крайніх відмінних поглядів й враховують сучасні виклики, серед яких пріоритетність мають: військові дії, посилення сировинної орієнтації, технологічне відставання, втрати людського капіталу через трудову міграцію та еміграцію. Відтак, вважаємо, що економічна безпека держави являє собою діяльність стосовно захисту від загроз й створення умов для використання нових можливостей задля підтримання стійкості національної економіки, задоволення потреб й досягнення інтересів в межах безпекової ієрархії.

Висновки. На відміну від проблеми забезпечення безпеки загалом, питання економічної безпеки було виокремлено й набуло особливої актуальності в межах останніх ста років. Сьогоднішній етап можна вважати таким, що характеризується переглядом засад на підставі появи нових викликів, які трансформуються як в загрози, так й можливості. В першому випадку необхідним є виконання захисних заходів, а другий вимагає лідерства задля отримання переваг в конкурентній боротьбі на світових ринках. Охарактеризований генезис та критичних розгляд основних позицій сприяли осучасненню розуміння економічної безпеки держави, в тому числі в частині конкретизації тих умов, які склалися для України з початку 2022 року та пріоритетів під час подальшої повоєнної відбудови.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глобалізація та безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; наук. ред. О. Г. Білорус. Київ : КНЕУ. 2001. 415 с.
2. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави : монографія. Харків : ХНУ, 2001. 195 с.
3. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення. Київ : ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с.
4. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 320 с.
5. Мацеха Д. С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1(48). С. 128–133.
6. Платон. Бенкет / пер. з давн.-гр. У. Головач. Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2018. 220 с.
7. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.

REFERENCES:

1. Bilorus O. H., Lukianenko D. H. (2001) Hlobalizatsiia ta bezpeka rozvytku [Globalization and development security]. Kyiv: KNEU, 415 p. (in Ukrainian)
2. Honcharova V. O. (2001) Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy [The infusion of the shadow economy into the economic security of the state]. Kharkiv: KhNU, 195 p. (in Ukrainian)
3. Hubskiy B. V. (2001) Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymyru, stan ta stratehiia zabezpechennia [Economic security of Ukraine: methodology of development, development strategy of security]. Kyiv: DP «Ukrarkhbudinform», 122 p. (in Ukrainian)

4. Yermoshenko M. M. (2001) Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia [Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy]. Kyi : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 320 p. (in Ukrainian)

5. Matsekha D. S. (2013) Funktsionalni skladovi ekonomichnoi bezpeky ta pokaznyky yikhnoi otsinky dlia pidpriemstv lehkoi promyslovosti [Functional warehouses of economical safety and indicators of their assessment for light industries]. *Visnyk sotsialno-eko-*

nomichnykh doslidzhen – Bulletin of socio-economic research, vol. 1(48), pp. 128–133.

6. Platon (2018) Benket [Benket]. Lviv: Vydvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu, 220 p. (in Ukrainian)

7. Stepanenko A., Herasymov M. (2002) Otsinka ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta yii rehioniv [Assessment of economic security of Ukraine and regions]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, no. 2, pp. 39–54.